

ŻANETA STELTER

Institut Psychologii, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza, Poznań
Institute of Psychology, Adam Mickiewicz University, Poznań
e-mail: zstelter@amu.edu.pl

Satysfakcja małżeńska rodziców dziecka z niepełnosprawnością intelektualną

Marital satisfaction of parents of a child with intellectual disability

Abstract. The paper presents the research aimed at determining the factors affecting the sense of marital satisfaction of parents of a child with intellectual disability. Special attention has been paid to the way in which the parental role is understood as well as to the parents' description of their child. The research has involved 165 mothers and fathers of children with intellectual disability, aged 23–76. The following methods have been used: the Questionnaire of a Well-matched Couple (KDM-2), the Questionnaire My Child (KMD) and the Questionnaire of Fulfilling the Parental Role towards a Child with Intellectual Disability (KRRR). The results show that approval of the parental role and a positive way in which the parents describe their child belong to the factors supporting the parents' marital satisfaction.

Key words: marital satisfaction, parenthood, child with intellectual disability

Słowa kluczowe: satysfakcja małżeńska, rodzicielstwo, dziecko niepełnosprawne intelektualnie

WPROWADZENIE

Rola małżonka wraz z rolą rodzica oraz jakość ich pełnienia są istotnymi moderatorami jakości życia w okresie dorosłości (Rostowska, 2006). Doniosłość tych ról w rozwoju jednostki podkreślają Robert J. Havighurst (1981), Daniel J. Levinson (1986), Erik H. Erikson (2004), a na gruncie psychologii rozwoju rodzinny Evelyn M. Duvall (1971).

Małżeństwo, ze względu na wielopłaszczyznowość i wszechstronność relacji między żoną i mężem, stwarza współmałżonkom korzystny kontekst zmian rozwojowych, stanowi wspólnotę, w której razem realizują oni wytyczone cele i afirmują określone wartości. Dla wielu małżonków jednym z ważniejszych celów małżeństwa, a zarazem kluczową wartością, jest rodzicielstwo (Gawlina, 2004; Śledzianowski, 2008; Tysza, 2002). Wspól-

ne doświadczanie przez kobietę i mężczyznę rodzicielstwa integruje związek i jest inspiracją do działań na rzecz partnerstwa i rodziny (Bragiel, Kawula, 2009). Podjęcie roli matki/ojca stanowi także ważny moderator relacji żona-mąż (Plopa, 2005). Przejście do rodzicielstwa wprowadza w relacje małżeńskie konieczność wypracowania nowego poziomu równowagi, a zadania stojące przed małżonkami mogą okresowo pogarszać wzajemne stosunki. Rola matki czy ojca nie może jednak w sposób trwały zdominować ról małżeńskich, gdyż satysfakcjonujące kontakty ze współmałżonkiem stanowią niezbędne zasoby do radzenia sobie z trudami rodzicielstwa i mają znaczący wpływ na rozwój dziecka (Caldera, Lindsey, 2006).

Związek między rodzicielstwem a jakością relacji małżeńskich wydaje się szczególnie ważny, gdy rodzina jest zmuszona radzić

sobie z chorobą czy niepełnosprawnością potomka. Bardzo trudno w sposób jednoznaczny odpowiedzieć na pytanie, czy dziecko z ograniczoną sprawnością intelektualną destabilizuje rodzinę i przyczynia się do jej rozpadu, czy przeciwnie – spaja i wzmacnia system rodzinny. Wpływ narodzin dziecka, a w szczególności dziecka niepełnosprawnego, na jakość związku małżeńskiego i funkcjonowanie dorosłych w rolach rodzicielskich zależy w dużej mierze od tego, jaki był ten związek przed tymi narodzinami. Jakość związku małżeńskiego stanowi bowiem jeden z ważniejszych czynników różnicujących funkcjonowanie dorosłych w rolach matki i ojca, a tym samym oddziałuje na funkcjonowanie całego systemu rodzinnego (Belsky, 1984; Plopa, 2008).

Wyniki badań dotyczących wpływu niepełnosprawności intelektualnej dziecka na związek małżeński jego rodziców nie są jednoznaczne i wskazują zarówno negatywny (np. Hodapp, 2007), pozytywny (np. Raghavan i in., 1999), jak i neutralny (Eddy, Walker, 1999) wpływ ograniczonej sprawności umysłowej dziecka na relacje małżeńskie opiekunów.

Badacze podkreślają fakt, że dziecko niepełnosprawne może zakłócać relacje między rodzicami ze względu na kilka czynników: nierówny podział obowiązków wynikających z opieki nad dzieckiem, brak czasu wolnego, skutki długoterminowego obciążenia sytuacjami trudnymi i chroniczny stres spowodowany niepokojem o zdrowie dziecka (Taaniła i in., 1996; Friedrich, Friedrich, 1981). Rodzice dzieci z ograniczeniami rozwoju doznają zwiększonego poziomu stresu, prezentują niski poziom satysfakcji seksualnej i małżeńskiej (Friedrich, Friedrich, 1981) oraz doświadczają kryzysów w związku (Hodapp, 2007; Wymbs i in., 2008).

Autorzy sygnalizujący poprawę relacji małżeńskich ze względu na posiadanie dziecka niepełnosprawnego intelektualnie (np. Raghavan i in., 1999) stwierdzają, że dziecko z niepełnosprawnością sprawia, iż rodzice, wspierając się w trudnościach wynikających z opieki nad chorym potomkiem, lepiej się rozumieją i w sposób sprawiedliwy starają się dzielić obowiązkami. Z kolei Linda Eddy

i Alexis Walker (1999), na podstawie wyników badań dotyczących wpływu chronicznie chorego dziecka na jakość małżeństwa rodziców, stwierdziły, że opinie na temat jakości związku w grupie rodziców dzieci chorych nie różniły się znacząco od opinii rodziców dzieci zdrowych, a fakt posiadania dziecka chorego może mieć neutralne znaczenie i nie musi negatywnie wpływać na relacje pomiędzy jego rodzicami.

Podobne wyniki uzyskali badacze zajmujący się problemem rozwodów i separacji wśród rodzin wychowujących dziecko z niepełnosprawnością intelektualną. Niektóre badania pokazują, że rodzice dzieci z ograniczoną sprawnością umysłową są bardziej narażeni na rozwód bądź separację niż rodzice dzieci zdrowych (Hodapp, 2007; Witt i in., 2003; Wymbs i in., 2008), inne natomiast nie wykazały, że wychowywanie dziecka z ograniczoną sprawnością intelektualną zwiększa ryzyko rozwodu jego rodziców (Josech, Smith, 1997; Urbano, Hodapp, 2007).

Wśród badań dotyczących wpływu niepełnosprawności intelektualnej dziecka na jakość związku jego rodziców znajdujemy także takie, które wskazują czynniki moderujące pozytywne bądź negatywne konsekwencje rodzicielstwa wobec dziecka upośledzonego. Są to między innymi: dochody rodziny (Willoughby, Glidden, 1995), wykształcenie matki i ojca, aktywność zawodowa rodziców, ich umiejętności radzenia sobie z problemami (Luescher i in., 1999), religijność (Parker i in., 2011), dostępność wsparcia społecznego i pomocy instytucjonalnej (Szluz, 2007), poziom niepełnosprawności intelektualnej dziecka oraz problemy z zachowaniem dziecka (Hartley i in., 2011; Tibosch, 2008; Upadhyay, Singh, 2009).

PROBLEM

Celem prezentowanych badań była nie tyle odpowiedź na pytanie, czy dziecko niepełnosprawne intelektualnie wpływa na relacje małżeńskie swoich rodziców, ile wskazanie czynników, które mogą mieć znaczący wpływ na

satysfakcję małżeńską rodziców zmagających się z kryzysem wynikającym z niepełnosprawności umysłowej swojego dziecka.

Jednym z ważniejszych czynników kształtujących życie rodziców dzieci z ograniczoną sprawnością intelektualną są cechy dziecka między innymi: stopień niepełnosprawności, obecność dziwnych, niezrozumiałych i nieakceptowanych zachowań czy widoczność zaburzeń. Im wyższy stopień niepełnosprawności dziecka, tym trudniej rodzicom realizować role rodzicielskie, tym wyższy jest poziom doświadczanego przez nich stresu (Upadhyay, Singh, 2009), co w konsekwencji negatywnie wpływa na ich kontakty małżeńskie. Analiza literatury wskazuje również, że jakość relacji małżeńskich jest zależna od oceny dziecka niepełnosprawnego intelektualnie przez rodziców (Baker i in., 2005; Hartley i in., 2011; Wymbs i in., 2008). W prezentowanych badaniach przyjęto, że im lżejszy stopień upośledzenia dziecka, im lepiej oceniają dziecko rodzice, tym wyższy poziom satysfakcji małżeńskiej charakteryzuje ich wzajemne relacje.

Jakość pełnienia roli matki czy ojca stanowi jeden z istotnych moderatorów jakości życia człowieka dorosłego (Rostowska, 2006), a rodzicielstwo, jako jeden z głównych obszarów aktywności osób dorosłych, umożliwia zaspokojenie istotnych potrzeb kobiety i mężczyzny oraz stanowi ważny komponent ich życia. W związku z tym w opisywanych badaniach starano się także określić, czy, a jeżeli tak, to w jakim stopniu sposób realizacji roli rodzica dziecka niepełnosprawnego intelektualnie kształtuje poziom satysfakcji małżeńskiej matki/ojca. Ponieważ role społeczne, w tym role rodzicielskie, nie są realizowane w gotowej formie, ale są tworzone i modyfikowane w zależności od specyfiki interakcji z innymi (Łoś, 2002; Turner, 2006), sposób realizacji macierzyństwa i ojcostwa wydaje się ważnym czynnikiem kształtującym sytuację życiową rodziców dziecka niepełnosprawnego intelektualnie.

Rodzice, którzy w macierzyństwie/ojcostwie wobec dziecka z ograniczoną sprawnością intelektualną nie odnajdują pozytywnych

wartości, odrzucają swoje rodzicielstwo i poddają się destrukcyjnej sile cierpienia (Stelter, 2013), wycofują się z życia, nie potrafią zapanować nad negatywnymi emocjami, mają poczucie krzywdy, co może niekorzystnie wpływać na relacje ze współmałżonkiem. Natomiast rodzice, którzy dobrze czują się w roli matki czy ojca dziecka niepełnosprawnego potrafią spojrzeć na swoje życie z nowej perspektywy, potrafią zaakceptować swoje rodzicielstwo, dostrzegając w nim pozytywne elementy, a ich relacje z partnerem charakteryzuje wzajemne zrozumienie i wsparcie oraz współdziałanie na rzecz dziecka i rodziny bez udziału skrajnie negatywnych emocji.

METODA

Grupa badana

W badaniu wzięło udział 165 rodziców dzieci niepełnosprawnych intelektualnie (93 kobiety i 72 mężczyzn). Wszystkie badane osoby pozostawały w związku małżeńskim i wspólnie ze współmałżonkiem sprawowały opiekę nad dzieckiem niepełnosprawnym. Byli to rodzice dzieci z orzeczoną niepełnosprawnością intelektualną w stopniu umiarkowanym (44.8%), znacznym (40%) i głębokim (15.2%). Badaniem objęto rodziców w wieku wczesnej (41.2%), średniej (50.9%) i późnej dorosłości (7.9%). Osoby badane to rodzice dzieci w wieku 4–38 lat (wiek przedszkolny, okres szkolny, dorastanie, dorosłość). W badanej próbie były zarówno osoby pracujące, jak i niepracujące, z wykształceniem zawodowym, średnim i wyższym. Wśród badanych matek dominowało wykształcenie średnie (47.32%), wśród badanych ojców – wykształcenie zawodowe (37.5%). Nie pracowała większość badanych kobiet (73.1%), natomiast w grupie badanych mężczyzn przeważali aktywni zawodowo (68.1%).

Metody badawcze

W badaniach wykorzystano trzy kwestionariusze: Kwestionariusz Dobranego Małżeństwa (KDM-2); Kwestionariusz Moje Dzieci-

ko (KMD) oraz Kwestionariusz Realizacji Roli Rodzicielskiej Wobec Dziecka Niepełnosprawnego Intelktualnie (KRRR).

Kwestionariusz KDM–2 (Plopa, 2006) zawiera 32 stwierdzenia dotyczące czterech wymiarów: intymności, samorealizacji, podobieństwa oraz rozczarowania. Pozwala on na oszacowanie ogólnego wskaźnika satysfakcji małżeńskiej oraz wskaźników dla wyróżnionych skal. Wartości *alfa*-Cronbacha dla poszczególnych wymiarów kwestionariusza wahają się od .81 do .89.

Kwestionariusz *Moje Dziecko* (Stelter, 2013) służy do badania sposobu oceny dziecka niepełnosprawnego intelektualnie przez jego rodziców. Zawiera on 30 pozycji tworzących trzy skale: emocjonalność dziecka, problemy z zachowaniem i możliwości rozwojowe dziecka. Współczynnik rzetelności *alfa*-Cronbacha przyjmuje dla wymienionych obszarów odpowiednio wartości: .80, .82, .76. Zadaniem rodzica jest określenie, czy dane stwierdzenie dotyczy jego córki/syna (ocena na skali: 1 – zdecydowanie nie, 2 – raczej nie, 3 – raczej tak, 4 – zdecydowanie tak). Wskaźniki dla poszczególnych skal otrzymuje się, sumując punkty uzyskane przez osobę badaną. Im niższy wynik, tym bardziej pozytywnie rodzic ocenia funkcjonowanie dziecka w danym wymiarze. Suma punktów uzyskanych we wszystkich trzech skalach stanowi globalny wskaźnik oceny dziecka przez rodzica.

Kwestionariusz KRRR (Stelter, 2013) został opracowany w celu rozpoznania sposobu realizowania roli rodzicielskiej wobec dziecka z ograniczoną sprawnością intelektualną. Konstrukcję kwestionariusza oparto na koncepcji Ralpa H. Turnera (za: Łoś, 1999), według którego role społeczne, a wśród nich także role rodzicielskie, nie są przyjmowane przez ludzi w gotowej postaci, lecz są tworzone w procesie interakcji z innymi osobami. Kwestionariusz składa się z pięciu skal: pułapka roli, utożsamianie się z rolą, akceptacja roli, zatracenie się w roli oraz odrzucenie roli. Współczynniki rzetelności wykazały, że wszystkie skale charakteryzują się

wysoką zgodnością wewnętrzną (*alfa*-Cronbacha od .70 do .78). Najwyższe współczynniki odnoszą się do skali „pułapka roli” oraz „akceptacja roli”. Nieco niższe zaobserwowano w skalach „odrzucenie roli” i „utożsamianie się z rolą”. Wskaźniki dla poszczególnych skal otrzymujemy, sumując punkty uzyskane przez osobę badaną. Ze względu na to, że wyróżnione skale dotyczą różnych sposobów realizowania rodzicielstwa wobec dziecka niepełnosprawnego intelektualnie, nie obliczamy wyniku globalnego.

Im wyższy wynik w skali „pułapka roli”, tym trudniej rodzicowi pozytywnie spojrzeć na swoje rodzicielstwo. Jest to postawa charakterystyczna przede wszystkim w pierwszym okresie życia z dzieckiem niepełnosprawnym, gdy rodzice nie radzą sobie ze swoimi negatywnymi emocjami. Dominuje wówczas poczucie zagubienia, a opieka nad dzieckiem rodzi frustrację, poczucie rozczarowania i złości. Wysokie wyniki w skali „odrzucenie roli” bądź „akceptacja roli” pokazują, czy rodzic zaakceptował swoje rodzicielstwo, czy też nie, natomiast wymiar „zatracenie” opisuje sytuację, gdy opiekun jest całkowicie pochłonięty swoim rodzicielstwem i nie ma potrzeby realizowania innych ról rodzinnych czy zawodowych. Utożsamianie się z rolą to moment, w którym matka i ojciec zaczynają mieć poczucie kompetencji, starają się zrozumieć i wyjaśnić swoje cierpienie, budują nową definicję życia i są skłonni zaakceptować to, czego nie mogą zmienić.

Analizując otrzymane wyniki badań, wykorzystano:

- statystyki opisowe (średnia, mediana, odchylenie standardowe, skośność, kurtosa) do opisu zebranych danych;
- test Kruskala-Wallisa (*H*) oraz test Manna-Whitneya (*U*) do zbadania różnic między zmiennymi;
- współczynnik korelacji *r*-Pearsona w celu określenia współzależności między zmiennymi;
- liniową analizę regresji do porównania siły związku między zmiennymi oraz w analizie mediacji.

WYNIKI

Na podstawie uzyskanych wyników możemy stwierdzić, że w badanej grupie rodziców dzieci niepełnosprawnych intelektualnie dominuje przeciętny poziom satysfakcji małżeńskiej (tabela 1). Wyniki surowe zarówno w grupie ojców, jak i w grupie matek mieszczą się w granicach 5–6 stena (por. Plopa, 2006). Dotyczy to ogólnego wskaźnika satysfakcji małżeńskiej i jej poszczególnych wymiarów: intymności, rozczarowania, samorealizacji i podobieństwa.

Współczynnik skośności wskazuje, że jest to rozkład wyników lewostronnie asymetryczny. Oznacza to przewagę wyników o wyższych wartościach. Dodatnia wartość kurtozy świadczy natomiast o rozkładzie leptokurtycznym wyników, co wskazuje na przewagę wyników zbliżonych do średniej nad wynikami skrajnymi (Bedyńska, Brzezicka, 2007; Ferguson, Takane, 2007).

Kolejnym krokiem analizy statystycznej było sprawdzenie, co różnicuje poczucie satysfakcji małżeńskiej rodziców dziecka niepełnosprawnego intelektualnie i jej poszczególne dymensje. Okazało się, że takie czynniki demograficzne, jak: wiek rodzica ($H = .12$; $df = 2$, $p = .94$) oraz płeć ($U = 3090.50$; $Z = -.91$; $p = .36$), wiek ($H = .97$; $df = 3$, $p = .81$) i stopień niepełnosprawności dziecka ($H = 2.43$; $df = 2$, $p = .88$), nie różnicują poziomu satysfakcji ze związku małżeńskiego osób badanych. Natomiast płeć, wykształcenie i aktywność zawodowa rodzica stanowią

czynniki różnicujące. Płeć rodzica w sposób istotny różnicuje poziom rozczarowania małżeństwem osób badanych ($U = 2605.00$; $Z = -2.44$; $p < .05$). Badane matki (średnia ranga = 75.01) są bardziej rozczarowane relacją z partnerem niż badani ojcowie (średnia ranga = 93.32). Jeżeli chodzi o poziom wykształcenia, to różnicuje on ogólne poczucie satysfakcji małżeńskiej ($H = 7.57$; $df = 2$, $p < .05$) oraz jej wymiary, takie jak: rozczarowanie ($H = 12.19$, $df = 2$, $p < .01$) i podobieństwo ($H = 7.86$; $df = 2$; $p < .05$).

Aby określić, między którymi parami zmiennych występują wskazane różnice, przeprowadzono analizę szczegółową. Wykazano znaczące różnice między rodzicami z wykształceniem wyższym a rodzicami z wykształceniem zawodowym. Dotyczą one ogólnego poziomu satysfakcji małżeńskiej ($\chi^2 = 26.70$, $p = .006$), poczucia rozczarowania związkiem ($\chi^2 = 32.99$, $p = .01$) oraz dostrzeganego podobieństwa ze współmałżonkiem ($\chi^2 = 27.25$, $p = .005$). Rodzice z wykształceniem wyższym są bardziej usatysfakcjonowani swoimi relacjami małżeńskimi, mniej rozczarowani małżeństwem oraz w większym stopniu zgadzają się ze swoim partnerem co do realizacji ważnych celów małżeńskich czy rodzinnych i dostrzegają więcej podobieństw między sobą a współmałżonkiem w porównaniu z rodzicami mającymi wykształcenie zawodowe (tabela 2).

Analiza szczegółowa pokazała także znaczące różnice w poziomie rozczarowania związkiem małżeńskim między rodzicami

Tabela 1. Statystyki opisowe dla poszczególnych wymiarów cierpienia

Satysfakcja małżeńska	Średnia	Mediana	Odchylenie standardowe	Skośność	Kurtoza
Intymność	29.71	31.00	6.78	.75	.00
Rozczarowanie	37.87	39.00	8.11	-.74	.51
Samorealizacja	26.95	27.00	4.52	-.57	.81
Podobieństwo	26.94	28.00	5.22	-.95	.11
Satysfakcja małżeńska (wynik globalny)	121.46	123.00	22.07	-.78	.72

Tabela 2. Wykształcenie rodziców a satysfakcja małżeńska

Zmienna wyjaśniana	Średnia ranga	
	wykształcenie wyższe	wykształcenie zawodowe
Rozczarowanie	104.60	71.06
Podobieństwo	98.70	71.47
Satysfakcja małżeńska (wynik globalny)	98.80	72.10

Tabela 3. Realizacja roli rodzicielskiej a satysfakcja małżeńska (korelacja *r*-Pearsona)

Zmienna wyjaśniana	Rola zatracenie	Rola odrzucenie	Rola pułapka	Rola akceptacja	Rola utożsamianie
Intymność	-.13	-.34**	-.39**	.27**	-.18*
Rozczarowanie	-.18*	-.38**	-.50**	.43**	-.29**
Samorealizacja	-.03	-.24**	-.38**	.38**	-.17*
Podobieństwo	-.11	-.32**	-.37**	.31**	-.15*
Satysfakcja małżeńska (wynik globalny)	-.14	-.37**	-.47**	.39**	-.23**

*Korelacja istotna na poziomie .05; ** korelacja istotna na poziomie .01.

z wykształceniem średnim a rodzicami z wykształceniem wyższym ($\chi^2 = 24.90, p = .007$). Matki i ojcowie mający wykształcenie średnie (średnia ranga = 79.16) są bardziej rozczarowani swoim małżeństwem niż rodzice z wykształceniem wyższym (średnia ranga = 104.60).

Aktywność zawodowa rodzica ma tymczasem znaczenie zarówno dla ogólnego poczucia satysfakcji ze związku małżeńskiego ($U = 2752.00; Z = -2.01; p < .05$) jak i dla braku poczucia rozczarowania relacją z żoną/mężem ($U = 2547.50; Z = -2.68; p < .01$). Osoby pracujące osiągają wyższy poziom satysfakcji małżeńskiej (średnia ranga = 91.31 > średnia ranga = 76.24) i są mniej rozczarowane swoim związkiem (średnia ranga = 94.07 > średnia ranga = 73.99) w porównaniu z osobami niepracującymi.

Zgodnie z przyjętymi założeniami teoretycznymi, postawiono tezę, że poczucie satysfakcji małżeńskiej rodziców dziecka niepełno-

sprawnego intelektualnie będzie miało związek ze sposobem realizowania przez nich roli rodzicielskiej. Wyniki analizy korelacji *r*-Pearsona potwierdzają tę współzmiennność (tabela 3).

Dane zamieszczone w tabeli 3 pokazują, że doświadczana przez dorosłych satysfakcja z relacji małżeńskich oparta na intymności, możliwości samorealizacji oraz poczuciu zgodności poglądów na życie wraz z niskim poziomem rozczarowania związkiem małżeńskim korelują dodatnio z akceptacją roli rodzica dziecka niepełnosprawnego intelektualnie oraz ujemnie z odrzuceniem roli, utożsamianiem się z rolą oraz poczuciem, że macierzyństwo/ojcostwo jest pułapką. Brak istotnych związków zaobserwowano jedynie między zatraceniem w roli a satysfakcją małżeńską i jej dymensjami z wyjątkiem rozczarowania związkiem, jednak wartość współczynnika korelacji w tym przypadku nie jest wysoka.

Analiza korelacji pokazała, że satysfakcja małżeńska rodziców dzieci niepełnospraw-

nych intelektualnie koreluje w sposób istotny również z oceną dziecka przez matkę/ojca. Jak pokazuje tabela 4, korelacja ujemna występuje we wszystkich wymiarach. Im lepiej rodzice oceniają: zachowanie, emocjonalne funkcjonowanie oraz możliwości rozwojowe swojego dziecka, tym większa satysfakcja ze związku, niższe poczucie rozczarowania relacjami z partnerem, więcej wzajemnego zaufania i bliskości oraz mniejsza rozbieżność poglądów na sprawy małżeństwa i rodziny.

W celu określenia siły związku między satysfakcją małżeńską i jej wymiarami a sposobem realizacji roli rodzicielskiej wobec dziecka niepełnosprawnego intelektualnie przeprowadzono analizę regresji wielozmiennowej. Predyktory wprowadzone do modelu regresji to zmienne, które istotnie korelowały z wymiarami satysfakcji małżeńskiej (tabela 5).

Jak wynika z danych przedstawionych w tabeli 5, poczucie bycia w pułapce roli stanowi znaczący predyktor we wszystkich analizowanych modelach. Oznacza to, że im bardziej rodzice poddają się stereotypowej wizji rodzicielstwa wobec dziecka niepełnosprawnego, naznaczonej cierpieniem, lękiem i brakiem perspektyw na przyszłość, im bardziej czują się osaczeni przez swoje rodzicielstwo, tym bardziej krytycznie oceniają swoje małżeństwo. Ich wzajemne relacje charakteryzuje brak intymności, rozczarowanie relacją ze współmałżonkiem, brak spójności poglądów na małżeństwo i rodzinę oraz poczucie, że związek ich ogranicza. Równie znaczącym predyktorem jest akceptacja roli rodzica dziecka niepełnosprawnego intelektualnie. Ma ona wpływ zarówno na ogólny poziom satysfakcji małżeńskiej, jak i poczucie samore-

Tabela 4. Ocena dziecka niepełnosprawnego a satysfakcja małżeńska (korelacja r -Pearsona)

Zmienna wyjaśniana	Emocjonalność dziecka	Kłopoty z zachowaniem	Możliwości rozwojowe	Ocena dziecka (wynik globalny)
Intymność	-.25**	-.28**	-.19*	-.32**
Rozczarowanie	-.27**	-.32**	-.24**	-.37**
Samorealizacja	-.23**	-.25**	-.17*	-.29**
Podobieństwo	-.21**	-.23**	-.17*	-.27**
Satysfakcja małżeńska (wynik globalny)	-.28**	-.31**	-.22**	-.35**

*Korelacja istotna na poziomie .05; ** korelacja istotna na poziomie .01.

Tabela 5. Analiza regresji dla satysfakcji małżeńskiej i sposobów realizowania roli rodzicielskiej wobec dziecka niepełnosprawnego intelektualnie

Zmienna wyjaśniana (satysfakcja małżeńska)	Predyktory	B	Błąd standardowy	β	t	p
MODEL I Intymność $R = .42$	(Stała)	36.28	5.36		6.77	< .001
	Rola odrzucenie	-.19	.14	-.13	-1.31	<i>ni</i>
	Rola pułapka	-.48	.18	-.33	-2.73	.007
	Rola akceptacja	.10	.14	.06	.72	<i>ni</i>
	Rola utożsamianie	.16	.16	.10	1.02	<i>ni</i>
	$F_{(4,160)} = 8.34; p < .000; 17.30\%$ wyjaśnionej wariancji					

MODEL II Rozczarowanie $R = .55$	(Stała)	36.06	5.90		6.11	< .001
	Rola zatracenie	-.39	.17	-.18	-2.30	.023
	Rola odrzucenie	.01	.16	.01	.08	<i>ni</i>
	Rola pułapka	-.53	.19	-.30	-2.71	.008
	Rola akceptacja	.60	.16	.31	3.62	< .001
	Rola utożsamianie	.00	.17	.00	.02	<i>ni</i>
	$F_{(5,159)} = 14.45; p < .000; 31.2\%$ wyjaśnionej wariancji					
MODEL III Samorealizacja $R = .44$	(Stała)	23.18	3.53		6.56	< .001
	Rola odrzucenie	.07	.10	.08	.76	<i>ni</i>
	Rola pułapka	-.32	.12	-.33	-2.75	.007
	Rola akceptacja	.27	.09	.25	2.94	.004
	Rola utożsamianie	.05	.10	.04	.46	<i>ni</i>
	$F_{(4,160)} = 9.58; p < .000; 19.3\%$ wyjaśnionej wariancji					
MODEL IV Podobieństwo $R = .41$	(Stała)	28.51	4.14		6.88	< .001
	Rola odrzucenie	-.14	.11	-.12	-1.22	<i>ni</i>
	Rola pułapka	-.32	.14	-.28	-2.35	.02
	Rola akceptacja	.16	.11	.13	1.49	<i>ni</i>
	Rola utożsamianie	.14	.12	.10	1.12	<i>ni</i>
	$F_{(4,160)} = 8.11; p < .000; 16.9\%$ wyjaśnionej wariancji					
MODEL V Satysfakcja małżeńska (wynik globalny) $R = .54$	(Stała)	125.60	16.59		7.57	< .001
	Rola odrzucenie	-.33	.45	-.07	-.74	<i>ni</i>
	Rola pułapka	-1.71	.55	-.36	-3.14	.002
	Rola akceptacja	.96	.42	.19	2.27	.024
	Rola utożsamianie	.31	.49	.06	.64	<i>ni</i>
	$F_{(4,160)} = 13.35; p < .000; 25.4\%$ wyjaśnionej wariancji					

R – współczynnik korelacji wielokrotnej; B – niestandardyzowany współczynnik regresji; β – standardyzowany współczynnik regresji.

Tabela 6. Analiza regresji dla satysfakcji małżeńskiej i oceny dziecka przez rodziców

Zmienna wyjaśniana (satysfakcja małżeńska)	Predyktory	B	Błąd standardowy	β	t	p
MODEL I Intymność $R = .32$	(Stała)	42.44	3.20		13.26	< .001
	Emocjonalność dziecka	-.06	.19	-.04	-.34	<i>ni</i>
	Kłopoty z zachowaniem	-.31	.16	-.23	-1.99	.039
	Możliwości rozwojowe	-.20	.10	-.16	-2.04	.033
	$F_{(3,161)} = 6.24; p < .001; 10.4\%$ wyjaśnionej wariancji					
MODEL II Rozczarowanie $R = .38$	(Stała)	55.37	3.74		14.79	< .001
	Emocjonalność dziecka	.01	.22	.01	.05	<i>ni</i>
	Kłopoty z zachowaniem	-.49	.18	-.30	-2.68	.008
	Możliwości rozwojowe	-.32	.12	-.20	-2.69	.008
	$F_{(3,161)} = 8.99; p < .001; 14.3\%$ wyjaśnionej wariancji					
MODEL III Samorealizacja $R = .30$	(Stała)	34.58	2.16		16.01	< .001
	Emocjonalność dziecka	-.05	.13	-.05	-.39	.700
	Kłopoty z zachowaniem	-.18	.11	-.20	-1.70	<i>ni</i>
	Możliwości rozwojowe	-.12	.07	-.14	-1.74	<i>ni</i>
	$F_{(3,161)} = 4.90; p < .01; 8.40\%$ wyjaśnionej wariancji					
MODEL IV Podobieństwo $R = .28$	(Stała)	35.29	2.50		14.09	< .001
	Emocjonalność dziecka	-.01	.15	-.01	-1.0	<i>ni</i>
	Kłopoty z zachowaniem	-.22	.12	-.21	-1.77	<i>ni</i>
	Możliwości rozwojowe	-.15	.08	-.15	-1.87	<i>ni</i>
	$F_{(3,161)} = 4.44; p < .01; 7.60\%$ wyjaśnionej wariancji					
MODEL V Satysfakcja małżeńska (wynik globalny) $R = .36$	(Stała)	167.68	10.27		16.33	< .001
	Emocjonalność dziecka	-.12	.61	-.02	-.19	<i>ni</i>
	Kłopoty z zachowaniem	-1.20	.50	-.27	-2.39	.018
	Możliwości rozwojowe	-.79	.32	-.19	-2.44	.016
	$F_{(3,161)} = 8.12; p < .001; 13.1\%$ wyjaśnionej wariancji					

R – współczynnik korelacji wielokrotnej; B – niestandardyzowany współczynnik regresji; β – standaryzowany współczynnik regresji.

alizacji oraz rozczarowania. Na poziom rozczarowania związkiem małżeńskim w sposób znaczący wpływa także zatracenie się w roli matki/ojca dziecka upośledzonego umysłowo. Im bardziej rodzic poświęca się niepełnosprawnemu dziecku, rezygnując z siebie i w pewnym stopniu fetyszyzując swoje rodzicielstwo, tym bardziej jest rozczarowany swoimi relacjami ze współmałżonkiem.

W tabeli 6 przedstawiono wyniki analizy regresji dla satysfakcji małżeńskiej i sposobu oceny dziecka z ograniczoną sprawnością umysłową. Z analizy wynika, że istotnymi predyktorami dla satysfakcji małżeńskiej i jej poszczególnych wymiarów są: ocena zachowania dziecka i ocena jego możliwości rozwojowych. Im bardziej krytycznie matka i ojciec oceniają zachowanie swojego potomka, im mniej szans widzą na jego pozytywny rozwój, tym trudniej im przychylnie spojrzeć na swoje małżeństwo, tym bardziej oddalają się od

siebie emocjonalnie i są rozczarowani postawą partnera. W przypadku poczucia realizacji siebie w związku (samorealizacja) jedynym istotnym predyktorem okazała się ocena emocjonalnego funkcjonowania dziecka. Oznacza to, że im bliższy kontakt emocjonalny udaje się nawiązać rodzicowi ze swoim niepełnosprawnym intelektualnie dzieckiem, pomimo jego ograniczeń, tym większą satysfakcję odczuwa z pełnienia ról małżeńskich, tym bardziej jest przekonany, że w małżeństwie może się realizować. Analiza wyników pokazała, że w modelu IV, w którym zmienną wyjaśnianą było „podobieństwo”, żaden z predyktorów nie jest znaczący, pomimo istotności całego modelu.

Analiza literatury przedmiotu wskazuje, że jakość relacji małżeńskich jest zależna od oceny dziecka niepełnosprawnego intelektualnie przez rodziców (Baker i in., 2005; Hartley i in., 2011; Wymbs i in., 2008). Zaprezen-

Tabela 7. Modele mediacyjne dla relacji: ocena możliwości rozwojowych dziecka a satysfakcja małżeńska

MODEL	Analiza regresji			
	β	<i>t</i>	<i>p</i>	
	A	.37	5.13	< .001
	B	.49	6.00	< .001
	C	-.94	-2.91	.004
	C'	-.06	-.75	<i>ni</i>
	Test Sobela	Z = -3.90; <i>p</i> < .001		
	A	-.34	-4.60	< .001
	B	.36	4.70	< .001
	C	.94	-2.91	.004
	C'	-.10	-1.32	<i>ni</i>
	Test Sobela	Z = 2.39; <i>p</i> < .001		

Tłustym drukiem zaznaczono wartości β (standaryzowany współczynnik regresji) dla związku pomiędzy zmienną wyjaśniającą a zmienną wyjaśnianą po uwzględnieniu mediatora (c').

wane wyniki analizy korelacji i analizy regresji również to potwierdziły. Poszukując wyjaśnienia dla tej zależności, przeprowadzono analizę mediacyjną, w której zmiennymi wyjaśniającymi były: kłopoty z zachowaniem dziecka oraz możliwości rozwojowe dziecka, natomiast zmiennymi pośredniczącymi: pułapka roli i akceptacja roli, czyli predyktory istotne dla satysfakcji małżeńskiej.

W przypadku modeli zbudowanych dla zmiennej wyjaśnianej (satysfakcja małżeńska) i wyjaśniającej (ocena zachowania dziecka) uwzględniających zmienne pośredniczące wykazano mediację upośrednioną (supresja). Wprowadzenie mediatora osłabiło jedynie wpływ zmiennej wyjaśnianej na zmienną wyjaśnianą. Analiza mediacyjna dla tych samych mediatorów i oceny możliwości rozwojowych dziecka jako zmiennej niezależnej wskazała natomiast na mediację całkowitą (tabela 7). Oznacza to, że wprowadzenie do modelu zmiennej wyjaśnianej (satysfakcja małżeńska) i wyjaśniającej (ocena możliwości rozwojowych dziecka) zmiennej pośredniczącej (pułapka roli lub akceptacja roli) sprawiło, że relacja między dwiema początkowymi zmiennymi okazała się nieistotna.

DYSKUSJA

Zasadniczym celem prezentowanych badań było wskazanie czynników, które mogą mieć wpływ na jakość związku małżeńskiego rodziców dzieci niepełnosprawnych intelektualnie. Na podstawie analizy statystycznej potwierdzono przypuszczenie, że na relacje małżeńskie rodziców wychowujących dziecko z ograniczonym rozwojem umysłowym mają wpływ takie czynniki, jak: właściwości rodziców (płeć, wykształcenie, aktywność zawodowa), sposób realizacji roli rodzicielskiej oraz ocena dziecka przez matkę i ojca. Nie potwierdzono natomiast wpływu właściwości dziecka (płeć, wiek, stopień niepełnosprawności) na poziom satysfakcji małżeńskiej osób badanych.

Brak związku między cechami dziecka niepełnosprawnego intelektualnie a satysfakcją małżeńską jego rodziców może zaska-

kiwać, ale znajduje on potwierdzenie w literaturze przedmiotu. Wśród relacji z badań natrafimy na takie, które wskazują zarówno pozytywny (Friedrich, Friedrich, 1981; Taanila i in., 1996), jak i negatywny (Raghavan i in., 1999) wpływ dziecka niepełnosprawnego intelektualnie na sytuację życiową opiekunów. Oznacza to, że nie istnieje czynnik, który w uniwersalny sposób wpływałby na rodziców wychowujących dziecko niepełnosprawne. Dlatego też takie czynniki, jak: poziom niepełnosprawności intelektualnej, płeć czy wiek dziecka, mogą nie kształtować relacji małżeńskich jego rodziców w prosty i jednoznaczny sposób, ale dopiero poprzez interakcje z innymi uwarunkowaniami (Abidin, 1990; Pisula, 2007; Perry, 2005).

Z przedstawionych badań wynika, że zarówno ojcowie, jak i matki dzieci niepełnosprawnych intelektualnie w większości prezentują średni poziom zadowolenia z małżeństwa, a niepełnosprawność dziecka nie jest czynnikiem, który generuje przede wszystkim negatywne relacje ze współmałżonkiem. Wyniki uzyskane przez badanych rodziców nie odbiegają od wyników typowych dla większości polskich małżeństw (Plopa, 2006), a tym samym potwierdzają badania, które wskazują na brak istotnych różnic między jakością związku małżeńskiego rodziców dzieci niepełnosprawnych i rodziców dzieci zdrowych (Eddy, Walker, 1999; Urbano, Hodapp, 2007).

Jednym z aspektów badań była próba określenia tych właściwości dzieci niepełnosprawnych intelektualnie i ich opiekunów, które mają wpływ na jakość związku małżeńskiego matki/ojca. Z przeprowadzonych badań wynika, że na jakość małżeństwa rodziców wychowujących dziecko z ograniczonym rozwojem intelektualnym mają wpływ płeć, poziom wykształcenia i aktywność zawodowa opiekuna.

Stwierdzono, że matki dzieci niepełnosprawnych intelektualnie są bardziej rozczarowane swoim małżeństwem niż ojcowie. Może to wynikać z poczucia przeciążenia badanych kobiet obowiązkami wobec rodziny i niepełnosprawnego dziecka oraz poczucia braku wsparcia ze strony męża. Nierzadko bowiem wychowanie dziecka niepełnosprawnego inte-

lektualnie należy przede wszystkim do matki, a małe zaangażowanie ojca w sprawy domowe tłumaczy się wymogiem utrzymania rodziny oraz bardziej odpowiedzialną i absorbującą rolą społeczną. Tymczasem badania pokazują, że matki mające poczucie wsparcia ze strony męża w opiece i wychowaniu dziecka niepełnosprawnego umysłowo mają także większą satysfakcję ze związku i lepsze samopoczucie niezależnie od realnej pomocy (Simmerman i in., 2001). Lepiej też wywiązują się ze swojego macierzyństwa, mają wyższe poczucie kompetencji rodzicielskiej oraz w sposób pozytywny oceniają swoje niepełnosprawne dziecko (Kersh i in., 2006). Można to tłumaczyć tym, że zawarcie związku małżeńskiego wiąże się z oczekiwaniem, iż współmałżonek stanie się głównym źródłem wsparcia (Plopa, 2006), a brak wsparcia generuje poczucie porażki życiowej małżonków i może się przyczynić do pogorszenia ich stanu zdrowia psychicznego i fizycznego. W tym kontekście wydaje się, że wsparcie żony/męża ma szczególne znaczenie w sytuacjach trudnych, kryzysowych, a taką jest urodzenie się i wychowywanie dziecka niepełnosprawnego intelektualnie.

Z prezentowanych badań wynika, że rodzice z wykształceniem wyższym osiągnęli wyższy poziom satysfakcji małżeńskiej w porównaniu z rodzicami z wykształceniem zawodowym i średnim. W tym wypadku poziom wykształcenia możemy potraktować jako wskaźnik wiedzy ogólnej i orientacji w zakresie problematyki wychowania dziecka, również dziecka niepełnosprawnego. Istnieje prawdopodobieństwo, że wraz ze wzrostem wykształcenia zwiększa się też świadomości rodziców na temat wymogów rewalidacji dziecka z ograniczoną sprawnością intelektualną oraz świadomość tego, jak ważnym czynnikiem w radzeniu sobie z kryzysem niepełnosprawności jest wsparcie ze strony współmałżonka, współpraca i odpowiedni podział zadań, tak by każde z rodziców mogło znaleźć czas na odpoczynek i samorealizację. Taka postawa może zwiększyć efektywność radzenia sobie z trudnościami wynikającymi z opieki nad niepełno-

sprawnym potomkiem (Pisula, 2007; Yau i Li-Tsang, 1999), zmniejszyć poziom stresu związanego z faktem pełnienia roli rodzica, a tym samym będzie sprzyjać satysfakcji małżeńskiej (Simmerman i in., 2001).

Badania pokazały również, że aktywność zawodowa rodzica dziecka niepełnosprawnego intelektualnie sprzyja satysfakcji małżeńskiej. Może to wynikać z faktu, iż równowaga między pracą a życiem zawodowym jest traktowana jako przejaw zdrowego stylu życia (Bańka, 2007) oraz czynnik korzystny dla funkcjonowania osób dorosłych (Barnett, Hyde, 2001; Marshall, Barnett, 1993). Wydaje się to szczególnie ważne w sytuacji osób wychowujących dzieci z ograniczoną sprawnością, zwłaszcza matek, które wycofują się z aktywności zawodowej na rzecz opieki nad dzieckiem. Tymczasem praca może stanowić odskocznnię od problemów wynikających z wychowywania niepełnosprawnego potomka i równoważyć negatywne doświadczenia związane z jego niepełnosprawnością. Aktywność zawodowa rodziców dzieci niepełnosprawnych pozwala im odnosić sukcesy w innych dziedzinach życia niż rodzicielstwo, sprzyja lepszemu funkcjonowaniu matki i ojca (Levis, in., 2000; Pisula, 2007) oraz wpływa na sposób postrzegania przez nich rzeczywistości (Kohn, Schooler, 1986), a tym samym stanowi ważny czynnik kształtujący wzajemne relacje ze współmałżonkiem.

Przyjście na świat dziecka z ograniczoną sprawnością umysłową nie jest stanem pożądanym ani przez matkę, ani przez ojca. W tym przypadku proces wchodzenia w rolę rodzica jest bardzo trudny, głównie z powodu rozbieżności między oczekiwaniami rodzicielskimi a stanem zdrowia i rozwoju dziecka (Stelter i in., 2002). Rodzice muszą pokonać właściwy wszystkim rodzinom, w których rodzi się dziecko, tak zwany normatywny kryzys wynikający ze zmiany cyklu życia rodzinnego oraz zaakceptować fakt, że dziecko jest niepełnosprawne, inne od oczekiwań. Pojawiają się negatywne emocje, a rozpacz po „zdrowym dziecku” w znaczący sposób wpływa na sytuację życiową rodziców i ich wzajemne relacje (Fisman, Wolf, 1991).

Potwierdzają to także wyniki opisywanych badań. Rodzice, którzy mają poczucie, że ich rodzicielstwo to pułapka, z której nie ma wyjścia, którzy uważają, że bycie matką/ojcem dziecka niepełnosprawnego to przede wszystkim cierpienie i brak perspektyw na przyszłość, oceniają swoje małżeństwo negatywnie w porównaniu z rodzicami akceptującymi swoje rodzicielstwo. Są rozczarowani relacją ze współmałżonkiem i mają poczucie, że związek ich ogranicza. Tymczasem zaakceptowanie roli rodzica dziecka niepełnosprawnego intelektualnie, przystosowanie się do tego, czego nie można zmienić, sprawia, że matka i ojciec osiągają spokój i zdolność zaangażowania w trud wychowania dziecka z ograniczoną sprawnością umysłową bez udziału skrajnie negatywnych emocji (Borzyszkowska, 2002), a także pozwala w przychylny sposób spojrzeć na współmałżonka.

Analizując specyfikę rodzicielstwa wobec dziecka z ograniczoną sprawnością intelektualną, należy wziąć pod uwagę to, że nie tyle sam fakt urodzenia się dziecka niepełnosprawnego kształtuje sytuację jego matki/ojca, ile znaczenie, jakie nadają ograniczonej sprawności rodzice. To z kolei jest uwarunkowane między innymi, sposobem oceny dziecka przez rodziców. Im bardziej krytycznie matka i ojciec oceniają zachowanie dziecka, tym większe mają poczucie krzywdy, przeżywają silniejszy stres i trudniej przychodzi im pogodzenie się z niepełnosprawnością potomka (Abbeduto i in., 2004; Hastings, Daley, 2004), co w konsekwencji stanowi zagrożenie dla pozytywnych relacji małżeńskich (Fisman, Wolf, 1991).

Prezentowane wyniki badań także na to wskazują. Rodzice, którzy pozytywnie oceniają zachowanie swojego potomka oraz dostrzegają możliwości jego rozwoju pomimo ograniczeń, potrafią docenić swoje małżeństwo, czerpią satysfakcję z relacji z partnerem, mają poczucie, że w małżeństwie mogą się realizować i doświadczają emocjonalnej bliskości. Natomiast rodzice, którzy negatywnie postrzegają swoje niepełnosprawne dziecko, nierzadko mają trudności z pogodzeniem się z jego niepełnosprawnością. Może to pro-

wadzić do wzajemnego obarczania się przez matkę i ojca winą lub odpowiedzialnością za dysfunkcje, które przejawia dziecko (Kościelska, 2011; Popielecki, Zeman, 2000), co negatywnie wpływa na dobrostan rodziców i jakość ich relacji małżeńskich.

Na podstawie zaprezentowanych wyników badań sformułowano następujące wnioski:

- Matki dzieci niepełnosprawnych intelektualnie są bardziej rozczarowane swoim małżeństwem niż ojcowie.
- Rodzice dzieci niepełnosprawnych intelektualnie aktywni zawodowo osiągają wyższy poziom satysfakcji małżeńskiej i są mniej rozczarowani swoim związkiem niż rodzice niepracujący.
- Rodzice z wykształceniem wyższym są mniej rozczarowani swoim małżeństwem i osiągają wyższy poziom satysfakcji małżeńskiej w porównaniu z rodzicami z wykształceniem średnim i zawodowym.
- Akceptacja roli rodzica dziecka niepełnosprawnego intelektualnie sprzyja satysfakcji małżeńskiej w przeciwieństwie do pułapki roli rozumianej jako poczucie osaczenia macierzyństwem bądź ojcostwem wobec dziecka niepełnosprawnego intelektualnie.
- Im lepiej rodzice oceniają zachowanie dziecka, im większe możliwości jego rozwoju dostrzegają, tym lepiej oceniają swoje relacje ze współmałżonkiem.

Na podstawie omawianych badań można także wskazać obszary działań terapeutycznych, które mogą się przyczynić do poprawy jakości relacji małżeńskich rodziców sprawujących opiekę nad niepełnosprawnym potomkiem. Są to: działania ukierunkowane na zmianę perspektywy w postrzeganiu dziecka przez rodziców oraz działania wspierające proces akceptacji roli matki/ojca dziecka niepełnosprawnego. Świadomość, że to nie niepełnosprawność dziecka sama w sobie, ale znaczenie, jakie przypisują jej rodzice, oraz satysfakcjonujące i twórcze realizowanie zadań wpisanych w rodzicielstwo mogą bowiem w znaczący sposób poprawić relacje

w triadzie matka – ojciec – dziecko. Nadają rodzicielstwu pełnionemu w obliczu niepełnosprawności intelektualnej dziecka pozytywny charakter i sprzyjają satysfakcjonującym relacjom z partnerem.

Na zakończenie warto zaznaczyć, że relacja między jakością małżeństwa a rodzicielstwem ma charakter cyrkularny. Funkcjonowanie dorosłych w podsystemach rodzinnych (małżeńskim i rodzicielskim) wzajemnie się przenika i oddziałuje zarówno na rozwój rodziców, jak i rozwój dziecka (por. Fisman, Wolf, 1991; Glenn, 2007). Dlatego też wie-

dzia na temat czynników mających wpływ na satysfakcję małżeńską rodziców wychowujących dziecko niepełnosprawne intelektualnie może zostać wykorzystana w pracy terapeutycznej i przyczynić się do poprawy warunków życia nie tylko matki czy ojca, ale także niepełnosprawnego potomka. Satysfakcjonujący związek małżeński jest bowiem jedną z bardziej efektywnych form wsparcia pozwalającą zmniejszyć negatywne skutki stresu życia rodzinnego. Jest to szczególnie ważne w przypadku rodziny doświadczającej niepełnosprawności dziecka.

BIBLIOGRAFIA

- Abbeduto L., Seltzer M.M., Shattuck P., Wyngaarden, M., Orsmond G., Murphy, M.M. (2004), Psychological well-being and coping in mothers of youths with autism, down syndrome, or fragile x syndrome. *American Journal on Mental Retardation*, 109, 3, 237–254. <http://www.waisman.wisc.edu/family/pubs/Autism/2004%20Abbeduto%20Seltzer%20Shattuck%20psyc%20well%20being.pdf> (dostęp: 08.08.2012).
- Abidin R.R. (1990). Introduction to the special issue: The stresses of parenting. *Journal of Clinical Child Psychology*, 19 (4), 298–301.
- Baker B.L., Blacher J., Olsson M.B. (2005), Preschool children with and without developmental delay: Behavior problems, parents' optimism and well-being. *Journal of Intellectual Disability Research*, 49, 8, 575–590.
- Bańka A. (2007), Ewolucja teorii przywiązania w ujęciach rozwojowych i fenomenologicznych: dwie tradycje, ich badacze i przenikania [w:] J.M. Brzeziński (red.), *Psychologia. Między teorią, metodą i praktyką*, 141–17. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.
- Barnett R.C., Hyde, J.S. (2001), Women, men, work and family: An expansionist theory. *American Psychologist*, 56, 781–796.
- Bedyńska S., Brzezicka A. (2007), *Statystyczny drogowskaz. Praktyczny poradnik analiz statystycznych na przykładach z psychologii*. Warszawa: Wydawnictwo SWPS Academica.
- Belsky J. (1984), The determinants of parenting: A process model. *Child Development*, 55, 83–96.
- Borzyszkowska H. (2002), Sytuacja rodzin dzieci niepełnosprawnych intelektualnie w środowisku społecznym [w:] D. Lotz, K. Wenty (red.), *Diagnoza dla osób niepełnosprawnych*, 56–60. Szczecin: Agencja Wydawnicza Kwadra.
- Brańiel J., Kawula S. (2009), Więzi społeczne w rodzinie [w:] S. Kawula, J. Brańiel, A.W. Janke (red.), *Pedagogika rodziny. Obszary i panorama problematyki*, 117–136. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Caldera Y.M., Lindsey E.W. (2006), Coparenting, mother–infant interaction, and infant–parent attachment relationships in two-parent families. *Journal of Family Psychology*, 20, 2, 275–283.
- Duvall E.M. (1971), *Family development*. Philadelphia: J.B. Lippincott Company.
- Eddy L., Walker A. (1999), The impact of children with chronic health problems on marriage, *Journal of Family Nursing*, 55, 1, 10–32.
- Erikson E.H. (2004), *Tożsamość a cykl życia*. Poznań: Zysk i S-ka.
- Ferguson G.A., Takane Y. (2007), *Analiza statystyczna w psychologii i pedagogice*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Fisman S., Wolf L. (1991), The handicapped child: psychological effects of parental, marital, and sibling relationships, *Psychiatric Clinics of North America*, 14, 1, 199–217.
- Friedrich W.N., Friedrich W.L. (1981), Psychosocial assets of parents of handicapped and nonhandicapped children. *American Journal of Mental Deficiency*, 85, 551–553.

- Gawlina Z. (2004), Macierzyństwo jako wartość w kontekście przemian społecznych [w:] Z. Tyszka (red.), *Blaski i cienie życia rodzinnego. Roczniki Socjologii Rodziny. Studia socjologiczne oraz interdyscyplinarne*, t. XV, 33–40. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.
- Glenn F. (2007), *Growing Together or Drifting Apart? Children with Disabilities and Their Parents Relationships*. London: One Plus One.
- Hartley S.L., Barker E.T., Seltzer M.M., Floyd F.J., Greenberg J.S. (2011), Marital satisfaction and parenting experiences of mothers and fathers of adolescents and adults with autism spectrum disorders. *American Journal of Intellectual and Developmental Disabilities*, 116, 81–95.
- Hastings R.P., Daley D. (2004), Pro-social behaviour and behaviour problems independent by predict maternal stress. *Journal of Intellectual and Developmental Disability*, 29, 4, 339–349.
- Havighurst R.J. (1981), *Developmental Tasks and Education*. New York, London: Longman.
- Hodapp R.M. (2007), Families of persons with Down syndrome: New perspectives, findings, and research and service needs. *Mental Retardation and Developmental Disabilities Research Reviews*, 3, 279–287.
- Joesch J.M., Smith K.R. (1997), Children's health and their mothers risk of divorce or separation. *Social Biology*, 44, 3–4, 159–169.
- Karwowska M. (2007), *Macierzyństwo wobec dziecka niepełnosprawnego intelektualnie*. Bydgoszcz: Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego.
- Kersh J., Hedvat T.T., Hauser-Cram P., Warfield M.E. (2006), The Contribution of Marital Quality to the Well-being of Parents of Children with Developmental Disabilities. *Journal of Intellectual Disability Research*, 5, 883–93.
- Kohn M.L., Schooler C. (1986), Doświadczenia zawodowe a osobowość: ocena wzajemnych wpływów [w:] M.L. Kohn, C. Schooler (red.), *Praca a osobowość. Studium współzależności*, 86–126. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Kościelska M. (2011), *Odpowiedzialni rodzice. Z doświadczeń psychologa*. Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls”.
- Levinson D.J. (1986), A conception of adult development. *American Psychologist*, 41, 3–13.
- Levis S., Kagan C., Heaton P. (2000), Dual earner parents with disabled children. Patterns for working and caring. *Journal of Family Issues*, 21, 8, 1031–1060.
- Luescher J.L., Dede D.E., Gitten J.C., Fennell E., Bernard L., Mari B.L. (1999). Parental burden, coping, and family functioning in primary caregivers of children with Joubert syndrome. *Journal of Child Neurology*, 14, 10, 642–648.
- Łoś M. (1999), „Role społeczne” w nowej roli [w:] J. Machaj (red.), *Male struktury społeczne*, 93–10. Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Marshall N.L., Barnett R.C. (1993), Work-family strains and gains among two-earner couples. *Journal of Community Psychology*, 21, 64–78.
- Parker J.A., Mandlco B., Olsen Roper S., Freeborn D., Dyches T.T. (2011), Religiosity, spirituality, and marital relationships of parents raising a typically developing child or a child with a disability. *Journal of Family Nursing*, 17, 1, 82–104.
- Perry A. (2005), A model of stress in families of children with developmental disabilities: clinical applications. *Journal on Developmental Disabilities*, 11 (1), 1–16. <http://uais.lzu.edu.cn/uploads/soft/20110811/18-110Q1095336.pdf> (dostęp: 07.08.2012).
- Pisula E. (2007), *Rodzice i rodzeństwo dzieci z zaburzeniami rozwoju*. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
- Plopa M. (2005), *Psychologia rodziny. Teoria i badania*. Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls”.
- Plopa M. (2006), *Więzi w małżeństwie i rodzinie. Metody badań*. Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls”.
- Plopa M. (2008), *Skala postaw rodzicielskich. Wersja dla rodziców. Podręcznik*. Warszawa: Wyższa Szkoła Finansów i Zarządzania. Pracownia Testów Psychologicznych.
- Popielecki M., Zeman I. (2000), Kryzys psychiczny rodziców w związku z pojawieniem się w rodzinie dziecka niepełnosprawnego. *Szkola Specjalna*, 1, 15–19.
- Raghavan C., Weisner T.S., Patel D. (1999), The adaptive project of parenting: South Asian families with children with developmental delays. *Education and Training in Mental Retardation and Developmental Disabilities*, 34, 3, 281–292.

- Rostowska T. (2006), Rozwojowe aspekty jakości życia rodzinnego [w:] T. Rostowska (red.). *Jakość życia rodzinnego. Wybrane zagadnienia*, 11–27. Łódź: Wyższa Szkoła Informatyki w Łodzi.
- Simmerman B., Blacher J., Baker, B.L. (2001), Father's and mother's perceptions of father involvement in families with young children with disability. *Journal of Intellectual and Developmental Disability*, 26, 325–338.
- Śledzianowski J. (2008), *Rodzina międzypokoleniowa w Polsce na progu XXI wieku*. Kielce: Zakład Profilaktyki Społecznej i Resocjalizacji. Uniwersytet Humanistyczno-Przyrodniczy Jana Kochanowskiego.
- Stelter Ż. (2013), *Pełnienie ról rodzicielskich wobec dziecka niepełnosprawnego intelektualnie*. Warszawa: Difin.
- Stelter Ż., Strelau J., Sobolewski A. (2002), Rozbieżność między temperamentem rzeczywistym a oczekiwanym dziecka upośledzonego umysłowo i jej związek z sytuacją stresową matki. *Czasopismo Psychologiczne*, 8, 2, 155–162.
- Szluz B. (2007), Wsparcie społeczne rodziny osoby niepełnosprawnej. *Roczniki Teologiczne*, 54, 10, 201–214.
- Taanila A., Kokkonen J., Jarvelin M.R. (1996), The long-term effects of children's early-onset disability on marital relationships. *Developmental Medicine and Child Neurology*, 38, 567–577.
- Tisbosch M. (2008), Family Stress in Dutch Families with Motor Impaired Toddlers. *Journal of Early Childhood Research*, 6, 3, 233–246.
- Turner J.H. (2006). *Struktura teorii socjologicznej*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Tyszką Z. (2002), *Rodzina we współczesnym świecie*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.
- Upadhyay S., Singh A. (2009), Psychosocial problems and needs of parents in caring mentally retarded children: the impact of the level of mental retardation of children. *Indian Journal of Social Science Research*, 6, 1, 103–112.
- Urbano R.C., Hodapp R.M. (2007), Divorce in families of children with Down syndrome: A population-based study. *American Journal on Mental Retardation*, 112, 261–274.
- Willoughby J.C., Glidden L.M. (1995), Fathers helping out: Shared childcare and marital satisfaction of parents of children with disabilities. *American journal on Mental Retardation*, 99, 4, 399–406.
- Witt W.P., Riley A.W., Coiro M.J. (2003), Childhood functional status, family stressors, and psychological adjustment among school-aged children with disabilities in the United States. *Archives of Pediatric Adolescent Medicine*, 157, 687–695.
- Wymbs B.T., Pelham W.E., Molina B.S.G., Gnagy E.M., Wilson T.K. (2008), Rate and predictors of divorce among parents of youths with ADHD. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 76, 735–744.
- Yau M.K., Li-Tsang C.W.P. (1999), Adjustment and adaptation in parents of children with developmental disability in two-parent families: a review of the characteristics and attributes. *The British Journal of Developmental Disabilities*, 45, 88, 38–51.